

Katarzyna Las

katarzyna.las@wp.pl

<https://orcid.org/0000-0002-7001-2838>

Odpowiedzialność karna za zjawisko cyberprzemocy w świetle prawodawstwa polskiego

Streszczenie: Przedmiotem badań niniejszego artykułu stanowi zjawisko cyberprzemocy. Celem opracowania jest ukazanie w jaki sposób ofiara może pociągnąć swojego napastnika do odpowiedzialności karnej. Omówione zostały także najczęstsze rodzaje cyberprzemocy oraz statystyki stwierdzonych przestępstw z poszczególnych artykułów kodeksów karnego, wykroczeń i cywilnego. Ponadto artykuł ma wskazać problem nieadekwatności zapisów kodeksowych do nowych rodzajów przestępstw. Zastosowane metody badawcze to między innymi analiza danych zastanych. Artykuł stanowi próbę kategoryzacji form cyberprzemocy oraz uporządkowanie terminologii. Artykuł może być podstawą dla dalszych szczegółowych badań nad zjawiskiem cyberprzemocy.

Słowa kluczowe: cyberprzemoc, stalking, kradzież tożsamości, odpowiedzialność karna.

Criminal Liability for Cyberbullying in Polish Legislation

Summary: The subject of research in this article is the phenomenon of cyberbullying. The aim of the study is to show how the victim can bring his attacker to criminal liability. The most common types of cyberbullying, as well as statistics of identified crimes from individual articles of the Criminal, Civil, and Civil Code articles, were also discussed. In addition, the article is to indicate the problem of the inadequacy of the code provisions for new types of crime. The research methods used include the analysis of existing data. The article is an attempt to categorize forms of cyberbullying and to organize terminology. The article may be the basis for further detailed research on the phenomenon of cyberbullying.

Keywords: cyberbullying, stalking, identity theft, criminal liability.

Zjawisko cyberprzemocy

Wiek XXI to era smartfonów, portali społecznościowych oraz rozwój Internetu na skalę globalną. Niewątpliwie przy wielu zaletach, jakie dają technologie informacyjno- komunikacyjne, można natrafić na skutki uboczne tego etapu rozwoju ludzkości. Oszustwa elektroniczne, publikacje szkodliwych

treści czy działania agresywne wobec innych użytkowników sieci to chleb powszedni tego stulecia. Niektórzy zdolali do tego przywyknąć i nie zwracają uwagi na bezpodstawną krytykę osób trzecich, inni natomiast nie są w stanie poradzić sobie z szykanowaniem w sieci. Takie działania są bezprawne i należy na nie reagować, jednak zjawisko cyberprzemocy nie zostało do dnia dzisiejszego zdefiniowane, a odpowiedzialności karnej sprawców nie zawsze można sprowadzić do konkretnego artykułu kodeksu karnego.

Termin cyberprzemocy to dosłowne tłumaczenie pojęcia z języka angielskiego: *cyberbullying*. Przedrostek *cyber-* odnosi się do zastosowania przemocy z wykorzystaniem Internetu i narzędzi typu elektronicznego, takich jak SMS, e-mail, fora dyskusyjne w Internecie, witryny internetowe czy portale społecznościowe. Słowo przemoc (ang. *bullying*) określane jest jako wszelkie nieprzypadkowe akty godzące w osobistą wolność jednostki lub przyczyniające się do fizycznej, a także psychicznej szkody osoby, wykraczające poza społeczne zasady wzajemnych relacji. Według Alberta Bandury agresja to „zachowania, których następstwem jest krzywda jednostkowa albo uszkodzenie rzeczy” (Barlińska, 2013, s. 15). Adam Frączek nazywa agresją czynności „podejmowane i realizowane przez podmiot wobec innych ludzi (konkretnej osoby, grupy), tak zorganizowane, iż ich następstwem jest szkoda, utrata cenionych społecznie wartości, cierpienie i ból” (Barlińska, 2013, s. 17).

Polscy naukowcy stworzyli niewiele definicji, które całościowo ujmują zjawiska cyberprzemocy. Ci, którzy podjęli się zdefiniowaniu tego zjawiska, określają cyberprzemoc jako „agresywne działanie osoby lub grupy osób wykorzystujących nowoczesne technologie komunikacyjne do wielokrotnego atakowania ofiary, która nie potrafi się obronić, w dłuższym przedziale czasowym” (Barlińska, Szuster, 2014, s. 13). Według autorów książki *Cyberprzemoc wśród dzieci i młodzieży* zjawisko cyberprzemocy definiowane jest jako „akty agresji następujące za pośrednictwem e-maili, komunikatorów internetowych, wiadomości tekstowych lub graficznych przesyłanych na telefon komórkowy, w czatroomach lub na stronach internetowych” (Kowalski, Limber, Agatson, 2010, s. 1–2). W przypadku omawiania definicji cyberprzemocy należy zwrócić uwagę na fakt, iż zjawisko to dotyczy osób, które nie ukończyły osiemnastego roku życia. Dorośli, którzy przejawiają takie zachowania, dopuszczają się cyberprześladowań bądź cybernękania (Kowalski, Limber, Agatson, 2010, s. 50). Cyberprzemoc określa się również jako hejt – jest to komunikat wymierzony

przeciwko komuś, mówiący o niechęci lub braku aprobaty, często niezbyt sprecyzowanej. Zazwyczaj wyrażony jest ostrymi, bywa, że wulgarnymi słowami.

Odpowiedzialność karna

Wyjaśnić należy także pojęcie odpowiedzialności karnej, szczególnie osób nieletnich, których dotyczy zjawisko cyberprzemocy, oraz pojęcie czynu zabronionego. Czynem zabronionym jest „zachowanie o znamionach określonych w ustawie karnej” (ustawa Kodeks karny, 1997). Jest to każde zachowanie wypełniające ustawowe znamiona typu czynu zabronionego, czyli odpowiadające opisowi zachowania określonego w ustawie karnej. Każde przestępstwo lub wykroczenie jest czynem zabronionym. Natomiast nie każdy czyn zabroniony stanowi przestępstwo lub wykroczenie, ponieważ do określenia, czy dany czyn zabroniony jest przestępstwem bądź wykroczeniem, muszą zaistnieć pozostałe komponenty, to jest bezprawność, wina i społeczna szkodliwość. Odpowiedzialnością karną jest kara zapisana we właściwej ustawie, wobec sprawcy, który popełnił czyn zabroniony.

Odpowiedzialność karna nieletnich

Osoby nieletnie, co do zasady nie odpowiadają za przestępstwa przed ukończeniem siedemnastego roku życia. Dlatego też powstała ustawa z dnia 26 października 1982 roku o postępowaniu w sprawach nieletnich reguluje odpowiedzialność karną osób młodszych. Ustawa wyróżnia nieletnich, którzy nie ukończyli trzynastu lat, znajdując się pomiędzy trzynastym a siedemnastym rokiem życia, nieletnich, którzy nie ukończyli piętnastego roku życia, oraz nieletnich pomiędzy siedemnastym a osiemnastym rokiem życia. To rozróżnienie wiekowe skutkuje inną odpowiedzialnością karną wobec nieletnich.

W pierwszej kategorii wiekowej, czyli kiedy nieletni nie ukończył trzynastu lat, za dokonane czyny zabronione odpowiada zgodnie z powyższą ustawą. Jednak sąd traktuje zachowania nieletniego jako przejaw demoralizacji i może, lecz nie musi, stosować środki, które są opisane w ustawie.

Inaczej wygląda sytuacja, gdy nieletni, dopuszczający się czynu zabronionego jest pomiędzy trzynastym a siedemnastym rokiem życia. Wówczas sąd, co do zasady, stosuje środki przewidziane w ustawie o postępowaniu w sprawach nieletnich. Nieletni, którzy ukończyli piętnasty rok życia, odpowiadają za

czyny zabronione według kodeksu karnego.

Istnieje jednak katalog czynów zabronionych, który decyduje, czy taki nieletni będzie sądzony zgodnie z kodeksem karnym. W katalogu znajdują się m.in. takie przestępstwa, jak zabójstwo człowieka, zamach na życie prezydenta czy zgwałcenie zbiorowe. Kiedy nieletni jest pomiędzy siedemnastym a osiemnastym rokiem życia, sąd, co do zasady, stosuje przepisy kodeksu karnego. W wyjątkowych sytuacjach, gdy popełniony czyn jest występkiem, sąd może zastosować kary i środki wychowawcze przewidziane dla nieletnich. Przemawiają także za tym okoliczności sprawy oraz warunki osobiste sprawcy (Kutyma, 2008). W przypadku gdy sprawa trafia do sądu rodzinnego, ten stosuje środki wychowawcze lub poprawcze wobec nieletniego. Wobec nieletniego sąd może zastosować nadzwyczajne złagodzenie kary, która nie może przekraczać dwóch trzecich górnej granicy ustawowego zagrożenia. Sąd rodzinny udziela nieletniemu upomnienia, może zobowiązać go do określonego zachowania, jak na przykład naprawienia wyrządzonej przez niego szkody, czy skierować do ośrodka kuratorskiego. Taki ośrodek pomaga nieletnim w rozwiązywaniu ich problemów psychicznych, które mogły być podłożem dopuszczenia się czynu zabronionego.

Ponadto sąd może ustanowić nadzór kuratora sądowego nad nieletnim bądź orzec o umieszczeniu nieletniego w rodzinie zastępczej. Zobowiązania wydawane przez sąd rodzinny mogą dotyczyć nie tylko nieletniego, ale też jego rodziców czy opiekunów prawnych. W takich przypadkach sąd może zobowiązać ich do poprawy warunków wychowawczych czy naprawienia wyrządzonej szkody. Sądy współpracują ściśle z instytucjami państwowymi, a także społecznymi, do których mogą zwrócić się o udzielenie niezbędnej pomocy w przeciwdziałaniu demoralizacji nieletniego (Kutyma, 2008).

Rodzaje cyberprzemocy

Termin *flaming* oznacza w języku angielskim prowokacyjne wiadomości, złośliwe ataki czy podburzające uwagi innych użytkowników serwisów dyskusyjnych i społecznościowych. Ten rodzaj przemocy, nazywany także *flame war*, oznacza słowną wojnę na obelgi, szczególnie często występuje w dyskusjach internetowych, których tematy dotyczą polityki, religii czy seksualności (Szpunar, 2009, s. 70–71). Termin *flaming* po raz pierwszy został użyty przez amerykańskiego informatyka Guya Steele'a w jego książce

The hacker's dictionary i zdefiniowany został jako szybkie mówienie, bezustanne w sposób nieciekawy lub absurdalny (Raymond, 1983). *Flaming* często objawia się brakiem rzeczowej dyskusji, a więc odnoszenia się przez interlokutorów do wcześniejszych komunikatów. Jak wskazują badacze, *flaming* występuje „w większości przypadków wtedy, gdy jednostki manifestują swoją wyższość i kompetencje w jakimś temacie, przez co dochodzi do sporów i ostrej wymiany zdań” (Mysior, 2012).

Podobnym zjawiskiem do wyżej opisywanego flamingu jest prześladowanie. Angielskie słowo *harassment* oznacza dokuczanie polegające na „regularnym przesyłaniu nieprzyjemnych wiadomości do ofiary za pomocą elektronicznych kanałów komunikacji” (Pyżalski, 2012, s. 126). W odróżnieniu jednak od flamingu różni go czas działania, który jest dłuższy niż w przypadku wojny słownej, oraz zaangażowanie jedynie dwóch osób. Naukowcy często zamiennie używają terminów prześladowanie i mobbing elektroniczny. Określenie mobbing pojawiło się w latach 80. XX wieku i zostało użyte przez szwedzkiego lekarza i psychologa Heinza Leymanna, z angielskiego słowo to oznacza tłum, zbiorowisko (*mob*). Mobbing można określić jako wytworzenie się wokół ofiary atmosfery zagrożenia, która ma na celu wyłączenie jej z grupy koleżeńskiej lub z życia społecznego (Broniecka, 2020). Form mobbingu może być kilka, m.in. są to szantaże, wyśmiewanie ofiary, izolowanie, obmawianie.

Impersonation, inaczej kradzież tożsamości czy podszywanie się, „polega na udawaniu przez sprawcę w cyberprzestrzeni, że jest kimś innym, to znaczy ofiarą” (Pyżalski, 2012, s. 126). Definicję kradzieży tożsamości możemy znaleźć w dokumencie pod tytułem *W kierunku ogólnej strategii zwalczania cyberprzestępczości* z 22 maja 2007 roku stworzonego przez Komisję Europejską. Stanowi ona, iż kradzież tożsamości polega na „wykorzystywaniu identyfikujących danych personalnych na przykład numeru karty kredytowej, jako narzędzia do popełnienia innych przestępstw” (Komisja Europejska, 2007). Kradzież tożsamości polega na bezprawnym wejściu w posiadanie danych osobowych przez jednego sprawcę lub ich grupę (Szymczykiewicz, 2011). Tożsamym z kradzieżą tożsamości zjawiskiem jest wspomniane powyżej podszywanie się. Wykorzystując wcześniej skradzione hasła, sprawca loguje się na konta ofiary w celu wysyłania z niego do innych osób obraźliwych, niestosownych treści (Kowalski, Limber, Agatson, 2010, s. 55). Wolność i ochronę tajemnicy komunikowania się zapewnia konstytucja, która odnosi się nie tylko

do poczty tradycyjnej, ale także do komunikowania się za pomocą drogi mailowej czy telefonicznej.

Outing, czyli kolejny rodzaj zjawiska cyberprzemocy, polega na upublicznianiu tajemnic. Z outingiem mamy do czynienia w przypadku udostępnienia osobom trzecim prywatnych materiałów innych osób. Takimi materiałami mogą być zdjęcia, zapisy rozmów czy listy. Sprawca mógł zdobyć materiały w sposób nielegalny, czyli poprzez kradzież ich z telefonu bądź komputera ofiary, oraz w sposób legalny, kiedy to ofiara sama, ufając sprawcy, powierzała mu sekrety. Zjawisko to może także być użyte jako próba szantażu, wówczas sprawca grozi ofierze opublikowaniem tajemnic i zmusza go na przykład do obnażenia się przed kamerą internetową (Pyżalski, 2012, s. 127).

Stalking z angielskiego dosłownie oznacza podkradać się do zwierzyny, osaczać. Angelika Chlebowska i Paweł Nalewajko wskazują, że stalking to „uporczywe i natrętne nękanie osoby, zazwyczaj przejawiające się w permanentnych próbach nawiązania kontaktu, mimo wyraźnego sprzeciwu ze strony osoby kontaktowanej, bądź psychicznym dręczeniem ofiary w inny, często wyrafinowany sposób (dokonywanie zamówień na jej adres, inicjowanie spotkań z osobami trzecimi lub uciekanie się do gróźb)” (Mysior, 2013, s. 8). Czynności, które można zaliczyć jako stalking, to m.in. uporczywe wydzwanianie, wypytywanie się o ofiarę w jej otoczeniu, uporczywe wysyłanie listów/maili/prezentów, nękanie rodziny i przyjaciół ofiary, czy wystawanie pod domem ofiary. Cyberstalking, inaczej *cyberharassment*, polega na nękaniu ofiary poprzez Internet. E-mail stalking polega na prześladowaniu ofiar poprzez wysyłanie im SMS-ów i maili. Internet stalking polega na podszywaniu się pod ofiarę w sieci. Sprawca dąży do zdobycia haseł do kont internetowych swoich ofiar, aby je zdyskredytować w Internecie. Trzecią formą cyberstalkingu jest tzw. *computer stalking*, gdy sprawca kontroluje takie urządzenia, jak telefon czy komputer swojej ofiary (Szwedzik, 2016, s. 105–106).

Happy slapping powstał w XXI wieku, a dokładniej w 2005 roku, kiedy to w Wielkiej Brytanii nieletni udostępnili w Internecie filmy na których zaczepiają bądź uderzają nieznaną im osobę. Do tej formy cyberprzemocy potrzebna jest większa liczba sprawców. Jedni z nich zaczepiają swoje ofiary, drudzy zaś filmują całe zajście. Zjawisko happy slappingu polega na nagłym, niespodziewanym atakowaniu przypadkowych osób, przy jednoczesnym nagrywaniu tego zdarzenia i późniejszym jego opublikowaniu w Internecie

(Pyżalski, 2012, s. 127). Dosłownie *happy slapping* oznacza radosne okładanie. Od happy slappingu odróżniono tzw. *hopping* – podskakiwanie. Polega on na „przeprowadzeniu bezpośredniej brutalnej napaści. Film ze zdarzenia jest następnie zamieszczany w Internecie, gdzie mogą zobaczyć go tysiące ludzi” (Kowalski, Limber, Agatson, 2010, s. 58).

Mowa nienawiści, czyli hejt, to określenie działań „w Internecie będące przejawem złości, agresji i nienawiści, wszelkie formy uderzenia w kogoś nienawistnym słowem, szydzącą grafiką, ośmieszającym zdjęciem czy filmem. Hejt, w odróżnieniu od zwykłej, nawet dosadnej krytyki, ma na celu wywołanie negatywnych emocji u adresata, zranienie go, wyśmianie, obrażenie, sprawienie, że będzie mu bardzo przykro” (Łoskot, 2018).

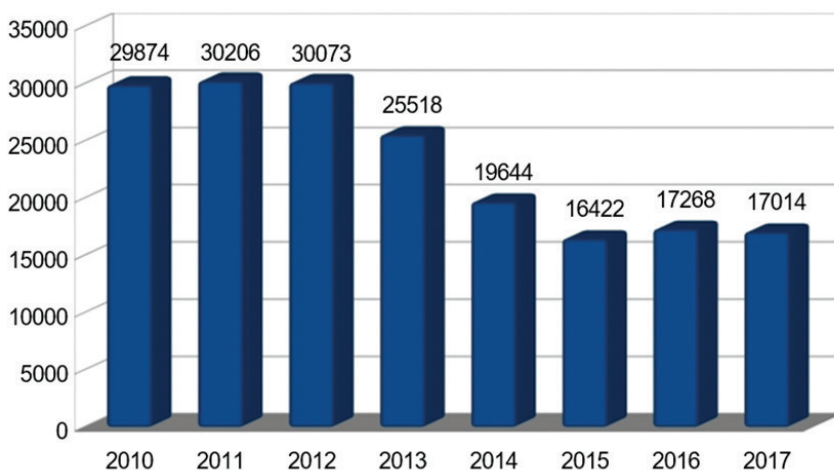
Odpowiedzialność karna za zjawisko cyberprzemocy

Jak już wcześniej wspomniano, zjawisko cyberprzemocy w polskim prawodawstwie nie widnieje jako czyn zabroniony. Nie oznacza to jednak, że osoby, które dopuszczają się takich czynów, są bezkarne. Kodeks karny przewiduje odpowiedzialność karną za przestępstwa z artykułów 190, 190a, 212, 216, 267, 268 i 268a. Odpowiedzialność karną z tytułu cyberprzemocy można także ponieść zgodnie z kodeksem wykroczeń (artykuły 107 oraz 141) oraz kodeksem cywilnym (artykuły 23 i 24).

Artykuł 190 kodeksu karnego stanowi, że karze ograniczenia bądź pozbawienia wolności podlega każda osoba, która grozi swojej ofierze popełnieniem przestępstwa. Groźba musi dotyczyć samej ofiary bądź osób jej najbliższych. Ponadto warunkiem do zaistnienia przestępstwa z tego artykułu musi być wzbudzenie uzasadnionej obawy, iż wypowiedziana groźba może dojść do skutku (Ustawa Kodeks karny, 1997). Groźba karalna jest przestępstwem, które godzi w prawo człowieka do życia bez poczucia strachu. Zgodnie z tym artykułem odpowiedzialności karnej podlega osoba, która grozi popełnieniem przestępstwa innej osobie, samo przestępstwo jest popełnione na „szkodę osoby, wobec której groźba jest wypowiedziana lub na szkodę osoby dla niej najbliższej, groźba musi wzbudzać obawę, że zostanie spełniona, obawa osoby zagrożonej musi być uzasadniona” (Wąsek, Zawłocki, 2010, s. 847). Jeśli groźba będzie dotyczyła wykroczenia, osoba nie poniesie odpowiedzialności karnej z tytułu tego artykułu. Treścią groźby więc musi być zapowiedź popełnienia przestępstwa, jak na przykład zamach na życie, zdrowie, dobra materialne czy

część osoby poszkodowanej lub osoby mu najbliższej. W przypadku ustalania przez sąd, czy sprawca mógł rzeczywiście swoją groźbę spełnić, wystarczy jedynie przeświadczenie ofiary o tym, że mogła zostać ona spełniona. Przepięstwo to może zostać popełnione wyłącznie umyślnie i zagrożone jest karą grzywny, ograniczenia wolności lub pozbawienia wolności do lat dwóch. Przepięstwo to jest ścigane na wniosek pokrzywdzonego, co oznacza, że policja nie podejmie działań zmierzających do ujęcia sprawcy bez zgody ofiary. Liczba postępowań wszczętych przez policję przy przepięstwie groźby karalnej w roku 2010 wynosiła 29874. Liczba ta wzrosła w 2011 roku do 30 206 przepięstw. W roku 2013 liczba ta zmalała i wynosiła 25518 przepięstw, w 2014 znów zmalała o 5874 przepięstwa. W następnych latach miała tendencję spadkową, a w roku 2017 wynosiła 17014 (Statystyka policyjna, 2020a). Opisane wyniki przedstawiono na wykresie 1, znajdującym się poniżej. Przepięstwa groźby karalnej mają tendencję spadkową od ostatnich kilku lat przy jednocześnie utrzymującym się procentowym wskaźniku wykrycia. Wskaźnik wykrycia tego przepięstwa utrzymuje się w granicy 92–97%.

Wykres 1. Liczba stwierdzonych przepięstw: Groźba karalna w latach 2010–2017.

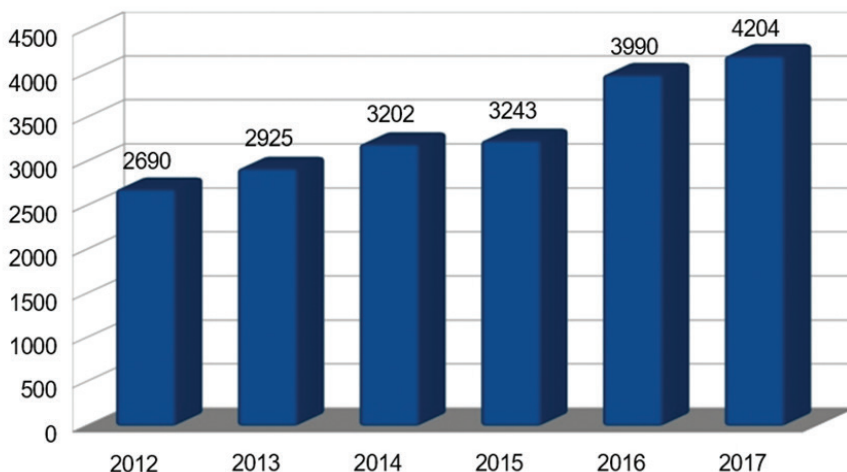

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Statystyka policyjna, 2020a.

Artykuł 190a opisuje sytuację, gdy ofiara jest uporczywie nękana przez swojego oprawcę. Nękanie może dotyczyć także osoby bliskiej ofierze. Podobnie jak w przypadku art. 190 nękanie musi wzbudzać poczucie zagrożenia (Ustawa Kodeks karny, 1997). Stalking, czyli przepięstwo z powyższego artykułu może

być popełnione na dwa sposoby. Pierwszym z nich jest uporczywe nękanie osoby, o czym stanowi § 1 tego artykułu. Drugim zaś podszywanie się pod ofiarę, zgodnie z § 2 art. 190a kodeksu karnego. Stalking zachodzi wtedy, gdy sprawca działa uporczywie, tak więc musi dojść do kilku czynów, które naruszałoby wolność psychiczną danej osoby. Działania, które można uznać za stalking, to dokuczanie, nachodzenie, uporczywe wysyłanie listów lub dzwonienie. Wykonywanie takich działań pojedynczo nie oznacza stalkingu. W niektórych przypadkach mogą być one uznane za wykroczenie z art. 107 kodeksu wykroczeń, czyli złośliwe niepokojenie. Kiedy jednak te działania zostają zwielokrotnione i są długotrwałe, można mówić o przestępstwie, jakim jest stalking. Działania sprawcy muszą wpływać na psychikę pokrzywdzonego, wzbudzać w nim uzasadnione poczucie zagrożenia, obawy o swoje życie, zdrowie bądź o życie i zdrowie osoby najbliższej. Jeśli dojdzie do publicznego ujawnienia przez sprawcę informacji na temat życia prywatnego ofiary, również zachodzi przestępstwo z art. 190a. Drugi typ stalkingu to podszywanie się pod inną osobę. Podszywanie się dotyczy wykorzystywania wizerunku lub danych osobowych innych osób, na przykład w przypadku tworzenia kont na portalach społecznościowych. Nie można jednak mówić o stalkingu, kiedy podszywanie się nie ma na celu wyrządzenia szkody majątkowej bądź osobistej wobec ofiary. Obie formy stalkingu zagrożone są karą pozbawienia wolności do lat trzech. Uporczywe nękanie, czyli stalking dopiero od 2012 roku wyróżniany jest statystycznie w statystykach policyjnych. Liczba przestępstw stalkingu w 2012 roku wynosiła 2690. W 2013 roku sięga 2925, w następnych latach ma tendencję wzrostową, to jest: 2014 rok – 3202; 2015 rok – 3243; 2016 rok – 3990; 2017 rok – 4204 (Statystyka policyjna, 2020b). Opisane dane przedstawiono poniżej. Ciekawe jest to, iż ponad 50% liczby postępowań wszczętych nie uzyskuje tytułu przestępstw stwierdzonych. Sam wskaźnik wykrycia tego przestępstwa jest niski i utrzymuje się w okolicach 60%.

Wykres 2. Liczba stwierdzonych przestępstw: Stalking w latach 2012–2017.

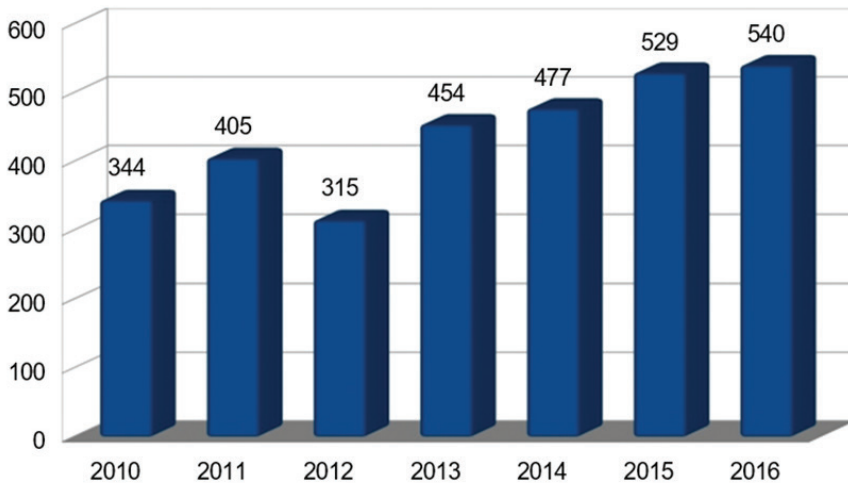

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Statystyka policyjna, 2020b.

Artykuł 212 stanowi, iż karze grzywny bądź karze ograniczenia wolności podlega osoba, która pomawia inną osobę. Pomówić można także grupę osób, instytucję, osobę prawną lub jednostkę organizacyjną niemającą osobowości prawnej. Pomówienie to inaczej poniżenie ofiary w opinii publicznej lub narażenie jej na utratę zaufania potrzebnego dla danego stanowiska, zawodu lub rodzaju działalności. Paragraf drugi dotyczy sytuacji, gdy pomówienie odbywa się z wykorzystaniem środków masowego komunikowania (Ustawa Kodeks karny, 1997). Zniesławienie (pomówienie, obmówienie, oszczerstwo), czyli przestępstwo z art. 212, polega na pomówieniu pokrzywdzonego w sposób werbalny, pisemnie bądź też gestem o postępowanie lub właściwości, które mogą poniżyć lub narazić na utratę zaufania. Zniesławienie zwykle zagrożone jest karą grzywny lub ograniczenia wolności. Wyższą karą zagrożone jest zniesławienie kwalifikowane, które zostało dokonane za pomocą środków masowego komunikowania. Karą w tym przypadku przestępstwa jest kara grzywny, ograniczenia wolności lub pozbawienia wolności do roku. Sąd, oprócz kary, może także orzec nawiązkę na rzecz pokrzywdzonego, Polskiego Czerwonego Krzyża bądź na inny cel społeczny wskazany przez pokrzywdzonego. W przypadku zniesławienia pokrzywdzony sam wnosi akt oskarżenia do sądu i pełni funkcję oskarżyciela prywatnego, gdyż jest to przestępstwo ścigane w trybie prywatnoskargowym. Przystępstwo opisane w art.

212 kodeksu karnego stanowiące o zniesławieniu osiągnęło w 2010 roku liczbę 344. W 2011 roku liczba przestępstw wynosiła 405, w 2012 roku zmalała o 90. W 2013 roku liczba przestępstwa stanowiącego o zniesławieniu stanowiła 454 przestępstw stwierdzonych, w 2014 roku liczba ta wzrosła o 23, w 2015 roku wzrosła ponownie o ponad dwa razy, bo aż o 52 w porównaniu z rokiem 2014. W 2016 liczba przestępstw stwierdzonych wynosiła 540 (Statystyka policyjna, 2020c). Nieregularna liczba przestępstw stwierdzonych jest mniejsza niż liczba postępowań wszczętych, których wartość utrzymuje się w latach 2014, 2015 oraz 2016 na poziomie powyżej 900 przestępstw. Podobnie jak w przypadku przestępstwa stalkingu ponad 50% liczby postępowań wszczętych nie uzyskuje tytułu przestępstw stwierdzonych. Fakt ten może wynikać z powodu źle przedstawionej klasyfikacji czynu zabronionego.

Wykres 3. Liczba stwierdzonych przestępstw: Zniesławienie w latach 2010–2016.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Statystyka policyjna, 2020c.

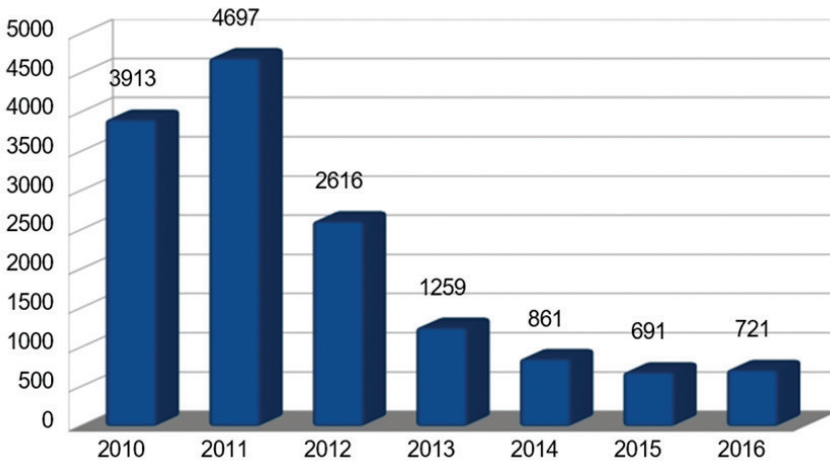
Artykuł 216 stanowi o sytuacji znieważenia innej osoby. Znieważenia można dokonać zarówno w obecności, jak i pod nieobecność ofiary. Warunkiem znieważenia pod nieobecność ofiary jest uczynienie tego publicznie bądź w taki sposób, aby zniewaga dotarła do ofiary. Paragraf drugi tego artykułu podkreśla, że znieważenia można także dokonać za pomocą portali społecznościowych czy innych środków masowego komunikowania (Ustawa Kodeks karny, 1997). Określone zostały dwa typy przestępstwa znieważenia: zniewaga zwykła oraz

zniewaga kwalifikowana, której dokonano za pośrednictwem środków masowego komunikowania. Przepięstwo zniewagi nie ma zastosowania do osoby prawnej czy jednostki organizacyjnej. Znieważyc można wyłącznie osobę fizyczną. Osobami pokrzywdzonymi mogą być także dzieci, które nie rozumieją obelżywych słów wypowiedzianych w ich stronę, a także „osoby upośledzone umysłowo, za pomocą określonych gestów czy innych poniżających zachowań, nawet jeśli ich sens nie dociera do świadomości tej osoby” (Wąsek, Zawłocki, 2010, s. 1346). Przepięstwo z art. 216 kodeksu karnego opisuje zachowanie sprawcy, który okazuje swojej ofierze pogardę, uwłacza jej czci, ubliża bądź poniża pokrzywdzonego itp. Przepięstwa znieważenia można dokonać poprzez różne formy przekazu. Do tych form zalicza się wypowiedź słowna bądź pisemna, rysunek czy gest. Przepięstwo z art. 216 kodeksu karnego może obejmować także molestowanie seksualne, polegające na nieprzyzwoitych gestach czy propozycjach względem ofiary. Przepięstwa znieważenia można dokonać, jedynie działając umyślnie. Kara za przepięstwo z art. 216 kodeksu karnego § 1 jest niższa niż w przypadku § 2.

Odpowiedzialność karna za przepięstwo zniewagi jest taka sama jak przy przepięstwie zniesławienia, opisywanego powyżej. Przy wydawaniu wyroku odnośnie do przepięstwa zniewagi sąd może, ale nie musi odstąpić od wykonania wyroku. Dzieje się tak w dwóch przypadkach. Pierwszym z nich jest sytuacja, gdy działanie sprawcy wywołało wcześniejsze, wyzywające zachowanie ofiary. Drugim jest przypadek, gdy pokrzywdzony odpowiedział naruszeniem nietykalności cielesnej lub zniewagą wzajemną. Aby móc sądzić przepięcę z art. 216 kodeksu karnego pokrzywdzony sam wnosi akt oskarżenia do sądu i sam pełni funkcję oskarżyciela prywatnego bez udziału prokuratora. Liczba przepięstw zniewagi (art. 216 kodeksu karnego) w statystykach policyjnych w 2010 roku wynosiła 3913, zaś w roku 2011 – 4697 przepięstw. W 2013 roku liczba przepięstw zniewagi to 1259 przepięstw stwierdzonych, w 2014 roku liczba ta zmalała aż o 398. W roku 2015 ponownie zmalała do liczby 691, by wzrosnąć w następnym roku o 30 (Statystyka policyjna, 2020d). Niewielki wzrost w 2016 roku daje liczbę o 3192 przepięstwa mniej niż w roku 2010. Co ciekawe liczba postępowań wszczętych jest znacznie mniejsza niż liczba przepięstw stwierdzonych. Dla przykładu liczba postępowań wszczętych w 2016 roku wynosiła 202, natomiast liczba stwierdzonych przepięstw sięga 721. W tym przypadku również mogło dojść do błędnej klasyfikacji innego

czynu zabronionego, który w późniejszych etapach został przekwalifikowany na przestępstwo zniewagi.

Wykres 4. Liczba stwierdzonych przestępstw: Zniewaga w latach 2010–2016.

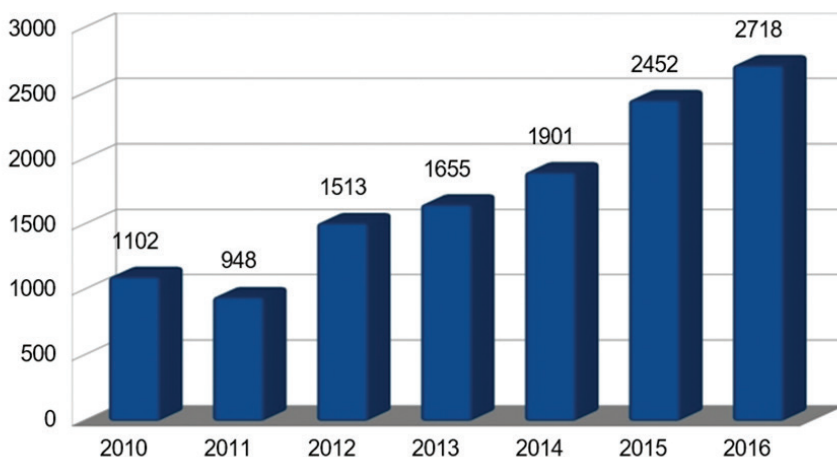

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Statystyka policyjna, 2020d.

Artykuł 267 opisuje sytuację, kiedy osoba bez uprawnień uzyskuje dostęp do danych informacji. Informacje te może zdobyć przez przełamanie elektronicznych zabezpieczeń, otwarcie pisma czy przez bezprawne uzyskanie dostępu do systemu informatycznego. Odpowiedzialnością karną zostanie objęta również osoba, która przekaze innym osobom uzyskaną w powyższy sposób informację (Ustawa Kodeks karny, 1997). Zgodnie z tym artykułem sprawcą tego przestępstwa może być każdy, ponieważ jest to przestępstwo powszechne. Przedmiotem czynu przy tym przestępstwie są informacje, które nie są przeznaczone dla sprawcy. Zachowanie sprawcy polega na uzyskaniu informacji, co oznacza otrzymanie czegoś, co jest pożądane przez sprawcę, czegoś, co było przedmiotem jego starań. Nie jest istotny fakt, czy przestępca zdobywający informacje uzyskał takie, których poszukiwał, bądź czy są dla niego w jakikolwiek sposób przydatne. W § 1 określone są techniczne sposoby uzyskania informacji. Zdobyć informacje można poprzez otwarcie zamkniętego pisma w sposób techniczny, podłączając się do przewodu służącego przekazywaniu informacji, bądź przełamując elektroniczne, magnetyczne lub inne zabezpieczenia informacji. Samo wykonywanie takich czynności, bez osiągnięcia zamierzonego celu, to usiłowanie. Para-

graf 2 opisuje zachowanie sprawcy, które polega na zakładaniu urządzenia podsłuchowego, wizualnego bądź innego urządzenia specjalistycznego służącego do uzyskania informacji lub posługiwaniu się takimi urządzeniami. Paragraf 3 opisuje zachowanie sprawcy, polegające na ujawnieniu innej osobie informacji uzyskanej w sposób, jaki został określony w tym samym artykule we wcześniejszych paragrafach (Górniok, 2004, s. 754–756). Przepięstwo naruszenia tajemnicy korespondencji, o którym traktuje art. 267 kodeksu karnego, osiągnęło w 2010 roku liczbę 1102. W 2011 roku liczba ta wynosiła 948, natomiast w 2012 – 1513. Liczbę 1655 tego rodzaju przestępstw osiągnięto w roku 2013. Tendencja wzrostowa objęła lata 2014 (1901), 2015 (2452) i 2016 (2718), co zostało ujęte w statystykach policyjnych przedstawionych na wykresie 5 (Statystyka policyjna, 2020e). Liczba postępowań wszczętych jest nieznacznie większa od liczby stwierdzonych przestępstw. Można to zaobserwować na przykładzie 2012 roku, kiedy to liczba postępowań wszczętych wynosiła 1657, natomiast liczba przestępstw stwierdzonych sięgała 1513.

Wykres 5. Liczba stwierdzonych przestępstw: Naruszenie tajemnicy korespondencji w latach 2010–2016.

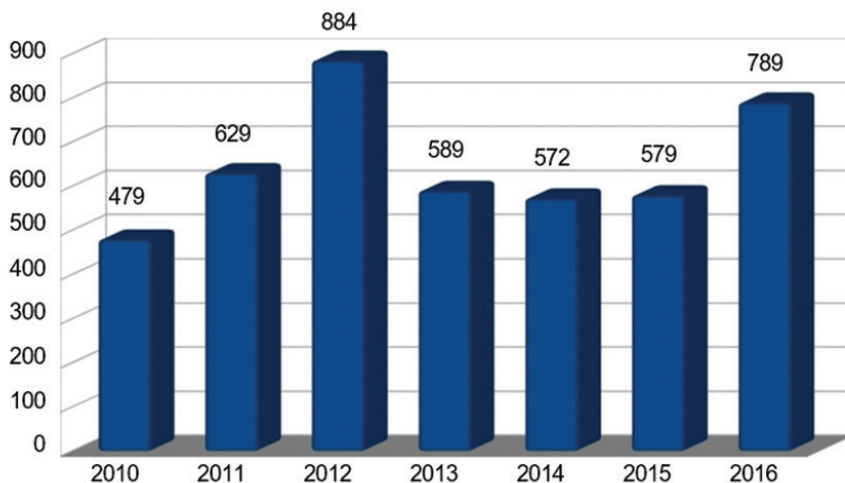
Źródło: Opracowanie własne na podstawie Statystyka policyjna, 2020e.

Artykuł 268, podobnie jak art. 267, odnosi się do informacji. W tym przypadku chodzi jednak nie o zdobycie, a o niszczenie informacji. Zgodnie z tym artykułem karze podlega każda osoba, która „nie będąc do tego uprawniona, niszczy, uszkadza, usuwa lub zmienia zapis istotnej informacji

albo w inny sposób udaremnia, lub znacznie utrudnia osobie uprawnionej zapoznanie się z nią” (Ustawa Kodeks karny, 1997). Przedmiotem czynu opisanego w § 1 tego artykułu jest wszelki zapis istotnej informacji, z wyłączeniem zapisów, które znajdują się na komputerowych nośnikach informacji, ponieważ stanowią one przedmiot czynu opisanego w § 2. Uznanie, czy dana informacja jest istotna, uzależnione jest od znaczenia, jakie ona posiada dla jej dysponenta, a także od celu, jakemu informacja ta służyła lub miała służyć. Zachowanie się sprawcy w tym przypadku polega na niszczeniu informacji, uszkodzeniu jej, usuwaniu, zmienianiu albo w inny sposób udaremnianiu lub znacznym utrudnianiu zapoznania się z informacją. Najczęstszym sposobem usunięcia lub zniszczenia zapisu informacji w myśl § 2 jest „wprowadzenie do systemu komputerowego specjalnych programów nazywanych wirusami czy bombami czasowymi (Wąsek, 2006, s. 621)”. Przedmiotem czynu opisanego w § 2 jest zapis na komputerowym nośniku informacji, zaś w § 3 ustanowiony jest typ kwalifikowany ze względu na następstwo w postaci wyrządzenia znacznej szkody majątkowej. Stroną podmiotową tego przestępstwa obejmuje umyślność. Przestępstwo z art. 268 ma charakter wnioskowy (Górniok, 2004, s. 756–757). Artykuł 268a jest tożsamy z art. 268 kodeksu karnego, jednak w tym wypadku różnica polega na niszczeniu danych informatycznych (Ustawa Kodeks Karny, 1997). Przedmiotem czynu zabronionego opisanego w powyższym artykule są zbiorczo określone dane informatyczne, w którym przedmiot czynu ujęty jest wężiej i obejmuje wyłącznie istotną informację, w odróżnieniu od przedmiotu czynu wyrażonego w art. 268 kodeksu karnego. Zachowanie sprawcy podobne jest do zachowania sprawcy z wcześniejszego artykułu, z tym że obejmuje również zakłócenie lub uniemożliwienie automatycznego przetwarzania, gromadzenia lub przekazywania danych informatycznych. Paragraf 2 dotyczy kwalifikowanego przestępstwa ze względu na następstwo w postaci wyrządzenia znacznej szkody majątkowej. Stroną podmiotową w § 2 jest umyślność, a samo przestępstwo ma charakter wnioskowy (Górniok, 2004, s. 758). Ten typ przestępstwa ścigany jest na wniosek pokrzywdzonego. Przestępstwa z artykułów 268 i 268a zostały połączone w statystykach policyjnych jako przestępstwo udaremnienia lub utrudnienia korzystania z informacji. W 2010 roku liczba przestępstw stwierdzonych wynosiła 479, w 2011 roku liczba ta wzrosła do 629 przestępstw. W 2012 roku liczba przestępstw wyniosła 884. W 2013 roku liczba przestępstw stwierdzonych wynosiła 589;

w 2014 – 572; w 2015 – 579; w 2016 – 789 (Statystyka policyjna, 2020f). Liczba postępowań wszczętych w odróżnieniu od liczby przestępstw stwierdzonych utrzymuje się na poziomie około 750 przestępstw w latach 2012–2016.

Wykres 6. Liczba stwierdzonych przestępstw: udaremnienie lub utrudnienie korzystania z informacji w latach 2010–2016.

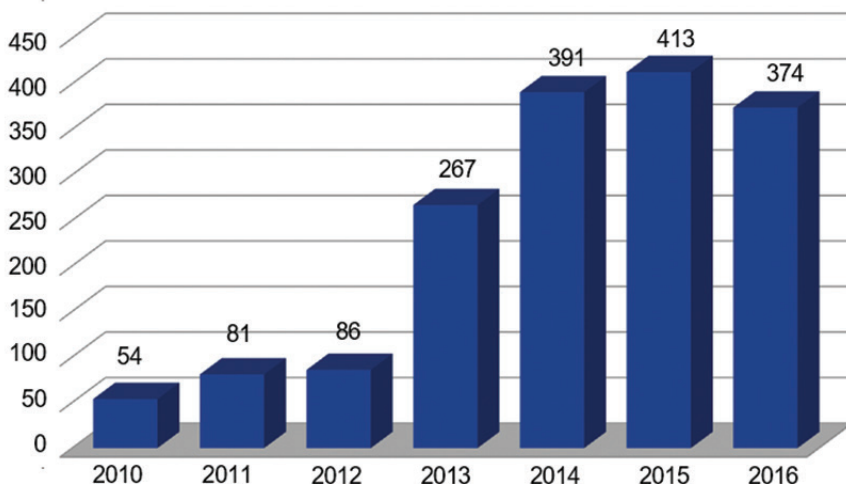

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Statystyka policyjna, 2020f.

W polskim prawodawstwie istnieje kwalifikacja prawna dotycząca publicznego nawoływania do nienawiści na tle różnic narodowościowych. Artykuł 256 kodeksu karnego może okazać się przydatny przy skazywaniu osób, które nawoływały w Internecie do ataków o podłożu rasowym lub etnicznym. Zgodnie z powyższym artykułem każdy, „kto publicznie propaguje faszystowski lub inny totalitarny ustrój państwa lub nawołuje do nienawiści na tle różnic narodowościowych, etnicznych, rasowych, wyznaniowych albo ze względu na bezwyznaniowość, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2” (Ustawa Kodeks karny, 1997). Na podstawie tego zapisu można wyodrębnić dwa rodzaje zachowań podlegających penalizacji. Jednym z nich jest publiczne propagowanie faszystowskiego lub innego totalitarnego ustroju państwa, drugim – publiczne nawoływanie do nienawiści na tle różnic narodowościowych, etnicznych, rasowych, wyznaniowych albo ze względu na bezwyznaniowość. W statystykach policyjnych można zauważyć znaczny wzrost liczby przestępstw z tego artykułu w latach 2010–

2016. W 2010 roku liczba przestępstw stwierdzonych wynosiła 54 i utrzymywała się na podobnym poziomie aż do roku 2012. W roku następnym liczba ta wzrosła do aż 267, by w 2016 roku znów wzrosnąć aż o 107 przestępstw stwierdzonych.

Wykres 7. Liczba stwierdzonych przestępstw: Publiczne propagowanie faszyzmu, nawoływanie do nienawiści w latach 2010–2016.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Statystyka policyjna, 2020g.

Zgodnie z kodeksem cywilnym cyberprzemoc może być karana z artykułów 23 i 24, jako naruszenie wizerunku. Artykuł 23 kodeksu cywilnego stanowi, że „dobra osobiste człowieka, pozostają pod ochroną prawa cywilnego niezależnie od ochrony przewidzianej w innych przepisach” (Ustawa Kodeks cywilny, 1964). Artykuł ten zawiera ogólną zasadę mówiącą, że dobra osobiste pozostają pod ochroną prawa cywilnego. Takimi dobrami są przede wszystkim zdrowie, wolność, cześć, swoboda sumienia, nazwisko lub pseudonim, wizerunek, tajemnica korespondencji, nietykalność mieszkania, twórczość naukowa, artystyczna, wynalazcza i racjonalizatorska. Powyższy artykuł nie wskazuje jednak środków ochrony tych dóbr. Kary, jakie przewidziane są za naruszenie dóbr osobistych, zapisano w następnym artykule kodeksu cywilnego, który przytoczony zostanie poniżej. Dobra osobiste są to dobra o charakterze niemajątkowym, które przysługują każdej osobie fizycznej, a także osobom prawnym. Powyższy artykuł wylicza jedynie przykłady takich dóbr, jak: życie; zdrowie, w tym

także psychiczne; nietykalność cielesna; integralność seksualna, która oznacza swobodę decyzji o uczestniczeniu bądź też nieuczestniczeniu w relacjach o charakterze seksualnym; wolność, która rozumiana jest jako swoboda poruszania się oraz wolność poglądową; swoboda sumienia i wyznania, czyli wolność od ingerencji w sferę własnych przekonań; cześć, zarówno w aspekcie wewnętrznym (godność osobista), jak i zewnętrznym (dobre imię); nazwisko lub pseudonim, który nie może być użyty przez inną osobę; wizerunek, jakim jest fizyczny obraz człowieka; tajemnica korespondencji; nietykalność mieszkania; twórczość naukowa, artystyczna, wynalazcza i racjonalizatorska (Wąsek, 2006, s. 60). Lista ta jest wciąż poszerzana, ponieważ nie da określić się wszystkich dóbr osobistych człowieka.

Artykuł 24 kodeksu cywilnego zapewnia ochronę wyżej wymienionych dóbr. Ochrona następuje wówczas, gdy dobra te są zagrożone działaniem osób trzecich. Ofiara, chcąc chronić swe dobra osobiste, może zażądać od swojego oprawcy usunięcia skutków ataku na te dobra (Ustawa Kodeks cywilny, 1964). Ochrona dóbr osobistych według tego artykułu wyraża się w dwóch przesłankach. Pierwszą z nich jest naruszenie lub zagrożenie dobra osobistego, drugą zaś bezprawność naruszenia lub zagrożenia dobra osobistego. Oceniając, czy doszło do naruszenia takich dóbr, uwzględnia się reakcję, jaką wywoła to naruszenie w społeczeństwie, nie ma znaczenia subiektywne odczucie osoby, jej indywidualne wartości czy stan psychiczny.

Według art.141 kodeksu wykroczeń, „kto w miejscu publicznym umieszcza nieprzyzwoite ogłoszenie, napis lub rysunek albo używa słów nieprzyzwoitych, podlega karze ograniczenia wolności, grzywny do tysiąca pięciuset złotych albo karze nagany” (Ustawa Kodeks Wykroczeń, 1971). Przedmiotem ochrony w tym artykule jest obyczajność publiczna. Czyn ten musi zajść w miejscu publicznym, czyli takim które jest dostępne bez specjalnego zezwolenia nieokreślonego kręgowi osób (Mozgawa, 2007, s. 365). Znamionami czasownikowymi są słowa „umieszcza” i „używa”. Pierwsze ze słów określa powieszenie, przyklejenie bądź położenie nieprzyzwoitych ogłoszeń, napisów czy rysunków. Drugie oznacza wypowiedzanie słów nieprzyzwoitych. Definicja określenia nieprzyzwoity brzmi: „Łamiący swoim zachowaniem panujące normy obyczajowe, a także niezgodny z panującymi normami obyczajowymi” (*Słownik języka polskiego*). Wykroczenie to może być popełnione zarówno umyślnie, jak i nieumyślnie.

Artykuł 107 kodeksu wykroczeń stanowi: „kto w celu dokuczenia innej osobie złośliwie wprowadza ją w błąd lub w inny sposób złośliwie niepokoi, podlega karze ograniczenia wolności, grzywny do tysiąca pięciuset złotych albo karze nagany” (Ustawa Kodeks wykroczeń, 1971). Złośliwe niepokojenie przytoczone w tym artykule różni się od stalkingu zachowaniem sprawcy. W ustawach brakuje definicji złośliwości, jednak znamię to „charakteryzuje szczególne nastawienie podmiotowe sprawcy, wyrażające się w chęci dokuczenia, zrobienia komuś przykrości, wyprowadzenia kogoś z równowagi” (Bojarski, 2009, s. 376). Przy złośliwym niepokojeniu sprawca zmierza do dokuczenia osobie, przy stalkingu zaś może zmierzać do okazania adoracji czy miłości. Przepis z art. 107 kodeksu wykroczeń wyróżnia dwa zachowania: złośliwe wprowadzenie kogoś w błąd oraz złośliwe niepokojenie. Wprowadzenie w błąd polega na celowym zachowaniu sprawcy, który zamierza, aby w świadomości ofiary ukształtował się odmienny od rzeczywistości obraz. Przykładami mogą być poinformowanie o wypadku bądź śmierci osoby bliskiej ofierze, a także błędne poinformowanie o otrzymaniu nagrody. Niepokojenie oznacza wzbudzenie lęku, niepewności, obawy czy zakłócenie spokoju u kogoś. Słownik języka polskiego definiuje niepokój jako „stan psychiczny charakteryzujący się silnym napięciem, brakiem spokoju, równowagi” (*Słownik języka polskiego*). Typowym przykładem niepokojenia są głuche telefony, często wykonywane w porze nocnej (Bojarski, 2009, s. 377). Istnieje również różnica dotycząca skutku, jaki chce osiągnąć sprawca wobec ofiary. Przy przestępstwie stalkingu musi dojść do wzbudzenia poczucia zagrożenia lub istotnego naruszenia prywatności ofiary, przy wykroczeniu nie jest konieczne wzbudzenie uczucia przykrości czy rozdrażnienia, które zakłóciłoby spokój psychiczny ofiary. Ostatnią, trzecią różnicą między artykułem wskazanym w kodeksie wykroczeń i kodeksie karnym jest uporczywość działania. Przy przestępstwie z art. 190 kodeksu karnego musi występować uporczywość tego działania, przy wykroczeniu to znamię nie występuje.

Komenda Główna Policji nie prowadzi statystyk dotyczących wykroczeń czy spraw cywilnych, dlatego też w niniejszej pracy nie zostaną umieszczone dane na temat odpowiedzialności karnej z tytułu zarówno artykułów 107 oraz 141 kodeksu wykroczeń, jak i artykułów 23 i 24 kodeksu cywilnego.

Wnioski

Pomimo że zjawisko cyberprzemocy nie zostało do dnia dzisiejszego zdefiniowane, ani także zakwalifikowane jako czyn zabroniony, ofiary mogą szukać pomocy prawnej, dzięki poszczególnym artykułom z kodeksów karnego, wykroczeń i cywilnego. Zdzisław Kijas słusznie zauważył, iż „wzrost liczby użytkowników *social network* nie przekłada się na pogłębianie relacji między ludźmi, tworzenia prawdziwych przyjaźni czy odbywania poważnych rozmów” (Kijas, 2015). Słowa te doskonale opisują świat, którym zawładnął postęp technologiczny i rozwijająca się wszędzie sieć internetowa. Wśród licznych zalet świata wirtualnego istnieją również wady. Wady na tyle poważne, że skłaniają młodych ludzi do prób samobójczych czy skutkują u nich depresją. Nowe zjawisko, jakim jest cyberprzemoc, to nie tylko wirtualne słowa, a rzeczywisty ból występujący u ofiar.

Należy zwrócić uwagę na fakt, iż w polskim prawodawstwie istnieją wyższe kary za przestępstwa dokonane za pomocą środków masowego komunikowania się. Przykładem takim są artykuły 212 oraz 216 kodeksu karnego przedstawione powyżej.

Bibliografia

- Barlińska, J. (2013). *Cyberprzemoc u adolescentów – o roli medium, własnych doświadczeń i empatii w zachowaniach świadków rówieśniczej przemocy elektronicznej* (praca doktorska). Warszawa: Repozytorium Uniwersytetu Warszawskiego. Dostęp: <http://depotuw.ceon.pl/handle/item/265> [10.03.2020].
- Barlińska, J., Szuster, A. (2014). *Cyberprzemoc: o zagrożeniach i szansach na ograniczenie zjawiska wśród adolescentów*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Bojarski, T. (red.). (2009). *Kodeks wykroczeń. Komentarz* (wyd. 2). Warszawa: Wydawnictwo LexisNexis.
- Broniecka M. *Mobbing w szkole*. (2020, 25 luty). Dostęp: https://www.dziecirosna.pl/szkola/szkola_podstawowa/mobbing_w_szkole.html [10.03.2020].
- Górniok, O. (red.). (2004). *Kodeks karny: komentarz* (wyd. 2). Warszawa: Wydawnictwo LexisNexis.
- Kijas, Z. (2015). *Siła charakteru o wadach i cnotach*. Kraków: Wydawnictwo WAM – Księży Jezuici.
- Komisja Europejska (2007, 22 maja). *W kierunku ogólnej strategii zwalczania cyberprzestępczości*. Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady oraz Komitetu Regionów (KOM (2007) 267 wersja ostateczna). Dostęp: <https://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2007:0267:FIN:PL:PDF> [10.03.2020].
- Kowalski, R., Limber, S.P., Agatson, P.W. (2010). *Cyberprzemoc wśród dzieci i młodzieży*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.

- Kutyma, A. (2008). Kiedy nieletni odpowiadają za przestępstwa. *Infor.pl*. Dostęp: <https://www.infor.pl/prawo/dziecko-iprawo/nieletni-i-prawo/89528,Kiedy-nieletni-odpowiadaja-za-przestepstwa.html> [20.03.2020].
- Łoskot, M. (2018). Hejt w sieci. Groźny przejaw uczniowskiej mowy nienawiści. *Głos Pedagogiczny*, 97. Dostęp: <https://www.glospedagogiczny.pl/artukul/hejt-w-sieci-grozny-przejaw-uczniowskiej-mowy-nienawisci> [10.03.2020].
- Mozgawa, M. (red.). (2007). *Kodeks wykroczeń: komentarz*. Warszawa: Wydawnictwo Wolters Kluwer Polska.
- Mysior, R. (2013). Stalking – gdzie kończy się szacunek, a zaczyna nienawiść. *Remedium*, 4, 8–10.
- Mysior, R. (2012). Flaming – „wojna” na słowa. *Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze*, 52(9), 31–35.
- Pyzalski, J. (2012). *Agresja elektroniczna i cyberbullying jako nowe ryzykowne zachowania młodzieży* (wyd. 2). Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Raymond, E. (1983). *The New Hacker's Dictionary*. (3rd ed.). Cambridge & London: MIT Press.
- Słownik języka polskiego*. Dostęp: <https://sjp.pwn.pl> [10.03.2020].
- Statystyka policyjna (2020a). *Groźba karalna (art. 190)*. Komenda Główna Policji. Dostęp: <http://statystyka.policja.pl/st/kodeks-karny/przestepstwa-przeciwno-4/63485,Grozba-karalna-art-190.html> [15.03.2020]
- Statystyka policyjna (2020e). *Naruszenie tajemnicy korespondencji (art. 267)*. Komenda Główna Policji. Dostęp: <http://statystyka.policja.pl/st/kodeks-karny/przestepstwa-przeciwno-14/63625,Naruszenie-tajemnicy-korespondencji-art-267.html> [15.03.2020].
- Statystyka policyjna (2020g). *Publiczne propagowanie faszyzmu, nawoływanie do nienawiści (art. 256)*. Komenda Główna Policji. Dostęp: <http://statystyka.policja.pl/st/kodeks-karny/przestepstwa-przeciwno-13/63613,Publiczne-propagowanie-faszyzmu-nawoływanie-do-nienawisci-art-256.html> [15.03.2020].
- Statystyka policyjna (2020f). *Udaremnienie lub utrudnienie korzystania z informacji (art. 268 i 268a)*. Komenda Główna Policji. Dostęp: <http://statystyka.policja.pl/st/kodeks-karny/przestepstwa-przeciwno-14/63626,Udaremnienie-lub-utrudnieniekorzystania-z-informacji-art-268-i-268a.html> [15.03.2020].
- Statystyka policyjna (2020b). *Uporczywe nękanie i wykorzystanie wizerunku (art. 190a)*. Komenda Główna Policji. Dostęp: <http://statystyka.policja.pl/st/kodeks-karny/przestepstwa-przeciwno-4/76586,Uporczywe-nekanie-i-wykorzystanie-wizerunku-art-190a.html> [15.03.2020].
- Statystyka policyjna (2020c). *Zniesławienie (art. 212)*. Komenda Główna Policji. Dostęp: <https://statystyka.policja.pl/st/kodeks-karny/przestepstwa-przeciwno-8/63518,Znieslawienie-art-212.html> [15.03.2020].
- Statystyka policyjna (2020d). *Zniewaga (art. 216)*. Komenda Główna Policji. Dostęp: <https://statystyka.policja.pl/st/kodeks-karny/przestepstwa-przeciwno-8/63519,Zniewaga-art-216.html> [15.03.2020].
- Szpunar, M. (2009). Flaming i trolling jako formy agresji werbalnej w internecie. *Kwartalnik Pedagogiczny*, 218(4/214), 67–80.
- Szwedzik, A. (2016). *Dziecko i nastolatek w orbicie współczesnych zagrożeń*. Kraków: Wydawnictwo „Scriptum” Tomasz Sekunda.

- Szymczykiewicz, R. (2011). Kradzież tożsamości w internecie. *Infor.pl*. Dostęp: <https://www.infor.pl/prawo/prawo-karne/przestepstwa-komputerowe/298393,Kradziez-tozsamosci-w-internecie.html> [15.03.2020].
- Ustawa z dnia 20 maja 1971 r. Kodeks wykroczeń (Dz. U. 1971, nr 12, poz. 114 ze zm.).
- Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny (Dz. U. 1964, nr 16, poz. 93 ze zm.).
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (Dz. U. 1997, nr 88, poz. 553 ze zm.).
- Wąsek, A. (red.). (2006). *Kodeks karny: część szczególna. Komentarz do artykułów 222–316* (wyd. 3, t. 2). Warszawa: Wydawnictwo C. H. Beck.
- Wąsek, A., Zawłocki, R. (red.). (2010). *Kodeks karny: część szczególna. Komentarz do artykułów 117–221* (wyd. 4, t. 1). Warszawa: Wydawnictwo C. H. Beck.